УДК 821.161.2 “20”

А. І. Гурдуз

ІСТОРІЯ, МІФ І ГРА В РОМАНІ ЯРОСЛАВИ БАКАЛЕЦЬ І ЯРОСЛАВА ЯРІША “ІЗ СЬОМОГО ДНА”

Однією з характерних особливостей літературно-мистецького процесу кінця ХХ – початку ХХІ ст. є вихід у ньому на перший план чи не найменш дослідженого явища – фентезі, яке впевнено й послідовно зміцнює свої позиції, уникаючи при цьому універсального наукового визначення й класифікації. Співіснування ряду відмінних одна від одної систематик цього жанру свідчить про спроби осягнення його художньої природи, однак присвячені йому ґрунтовні комплексні праці поки лише очікувані. У силу специфічних культурологічних зсувів межі ХХ – ХХІ ст. (зокрема, перегляду масиву квазіміфології), пов’язаних з уже системною неспроможністю наукових пояснень явищ навколишнього світу, есхатологічними переживаннями соціуму тощо, потужний імпульс до розвитку отримує, зокрема, фентезі історичного спрямування, яке в останні роки зазнає значних видозмін. Серед останніх його різновидів є резонансна й дискусійна з погляду художньої вартості й моралі, але вже досить популярна у світовій літературі мешап-романістика. Визнання українським критиком і читачем твору Я. Бакалець і Я. Яріша “Із сьомого дна” 2010 р. (І премія Всеукраїнського конкурсу романів, кіносценаріїв та п’єс “Коронація слова – 2010”), який розглядаємо як приклад модифікації мешап-роману, свідчить про прихід такого типу творів до української аудиторії і, що прикметно, – про готовність її до них. Водночас висловлюється певний скептицизм щодо майбутнього поширення мешап-прози в Україні (за прогнозом В. Арєнєва, у вітчизняній літературі мешап-романи “не приживуться” [цит. за: 1]) і, скажімо, в Росії (“жодних перспектив цього жанру в Росії” не бачить О. Жикаренцев [цит. за: 1]).

Актуальність літературознавчого аналізу “Із сьомого дна” Я. Бакалець і Я. Яріша й подібних романів, у такий спосіб, очевидна. Висвітлення ж, у першу чергу, потребують а) спосіб поєднання в названому творі історичних реалій та міфологічних елементів, б) основні міфопоетичні характеристики новоствореної художньо-естетичної цілості, а також в) її ідейне звучання й можливий вплив на читача. Пропонована розвідка містить першу в Україні спробу спеціального розгляду мешап-роману як такого і втілення концепції мешапу у вітчизняній літературній практиці (авторка єдиної на сьогодні присвяченої роману “Із сьомого дна” наукової статті [2] питання мешап-концепції в ньому не порушує в принципі).

Отже, для спокушання козацьких душ в Україні доби Руїни князем темряви відправлено на землю трьох бісів, від імені головного з

яких, Недолі, ведеться розповідання в романі "Із сьомого дна". Вибудовувана з розсіяних у тексті описів і згадок біса картина відносин представників раю і пекла принципово нагадує схему стосунків Світлих і Темних Інших у романному циклі С. Лук'яненка (і В. Васильєва) "Варти" 1999 – 2012 рр. (на період написання "Із сьомого дна" вже популярні були перші чотири романи пенталогії). Взаємини між нечистю й ангелами на землі в книзі українських авторів регульовані зводом правил (назвемо співвідносні Велику Угоду Світлих і Темних у "Вартах", угоду Неба і Пекла як двох "супердержав", згаданих заголовним героєм містичного трилера "Костянтин: володар темряви" реж. Ф. Лоуренса 2005 р., і под.), причому в деяких ситуаціях біс почувається в силі "з ангелом… позмагатися" [3, с. 187]. Опис представників світлих сил у книзі мінімалізований: переважно констатується перешкоджання їх темряві й окремо йдеться про патронування Іоаном Хрестителем чистих серцем Іванів-козаків (зокрема, Сірка, Іскри, Богуна).

Осередок нечисті на землі в романі названо конторою, самих демонічних істот – агентами [3, с. 195, 241], які "працюють" на певній відведеній їм території ("Хлопці, ми тут працюємо, а вам робити нічого. Можете прийти, коли ми закінчимо, – пояснили нам ще раз люб'язно" [3, с. 195], – коментує зустріч із московськими бісами Недоля). Прикметна заміна класичної для означення діяльності нечистих духів лексики на властиву сучасним державним спецслужбам: скажімо, ключовою для завдання команди Недолі на землі стає "вербівка" (не традиційне "спокушання") душ; крім того, оповідач вважає себе гідним бути призначеним супервайзером пекельного підрозділу, в якому працює [3, с. 33], тощо. У романі ангели безсилі проти права бісів "вербувати" душі, однак така "вербівка" може певно обмежуватись, наприклад, віком зваблюваних людей (епізод, коли Недоля в будинку Іскри бачить його сина Івашка [3, с. 187]), відведеним на "процедуру" часом [3, с. 292] тощо. Означені моменти посутньо й формою викладу нагадують описи прав Світлих і Темних, ліцензій для останніх у "Вартах" С. Лук'яненка (і В. Васильєва). Цікаво, що текст "Із сьомого дна" містить епізоди, що наближаються чи навіть мають відповідники в названому російському циклі романів (наприклад, сцена прояву субординації між бісами Недолі і вовкулакою [3, с. 177]). Раптове бажання ключового у творі персонажа Недолі перевищити його демонічні можливості співвідносне епізоду "Нічної Варти", коли Антон Городецький штучно підвищує свій магічний рівень [4, с. 469 – 470]; у такому ж контексті можна розглядати виставлення Недолею умов своєму господарю й власне ставлення до нього [3, с. 264 – 265]. Прикметна, нарешті, наявність у пеклі, за словами Недолі, відділів, де працюють біси з різних спеціалізацій (наприклад, відділи виконання покарань [3, с. 28], руйнування сімей [3, с. 327], підрозділ корчевних вербувальників [3, с. 33]), а також власного прокурора, який розслідує злочини нечисті [3, с. 261].

Не обійшовшись без тенденційності, Я. Бакалець і Я. Яріш знайшли цікаве рішення для її втілення через використання містичного матеріалу (за словами Я. Яріша, "за містику" відповідальним був він [5]): якщо серед козаків у добу Руїни "працюють" троє посланців пекла, то серед московитів таких "співробітників" безліч: "Я й не гадав, що їх тут може бути так багато, ніби кожен боярин мав свого персонального чорта" [3, с. 194]. Більш того, князь темряви особливо пишається своєю "московською конторою" і вважає її одною з найперспективніших. Цікаво, що робоча мова спілкування "агентів" нечисті одного з одним залежить від того, з яким народом ті "працюють" [3, с. 194].

Звертаючись у ході розповідання до містичних проекцій та окреслюючи свої національні симпатії, автори роману часом балансують на межі припустимого. Наприклад, підкреслити вселенське значення битви козаків гетьмана Виговського і московитів князя Трубецького під Конотопом та остаточно розставити вказувані акценти покликаний такий, що досить нагадує гомерівський, прийом (випереджального) паралелізму, коли опису генерального побоїща передує – у видінні Недолі – небесний бій воїнства Христового й бісівських полків [3, с. 312]. Курйозно сприймається при цьому репліка князя Пожарського: "Сам чьорт виговчикам помогаєт" [3, с. 313]. Думається, не є коректним "надання" в такий спосіб у творі різним народам знаків "плюс" і "мінус"; продуктивніший класичний показ протистояння добра і зла – у світі, в душах конкретних людей, але не "відведення під базу" світлого начала одної нації, а "під базу" темного – іншої.

Невдалими і грубими іноді є символічні паралелі в тексті "Із сьомого дна", приклад чому – сцена, коли під час статевого акту Недоля розповідає Катерині про свій сценарій трагічного майбутнього України, а берізка, на яку спирається жінка, тріскає [3, с. 336 – 337].

Особливо акцентовані й несуть основне смислове навантаження в романі слова "вербівка" і "зерно", що традиційно тяжіють до різних контекстів (сучасного цивілізаційного й біблійного), а в творі ситуативно поєднані в одному. Інтригу вносить надання лексемі "зерно" (варіації з його залученням утворюють своєрідний лейт-мотив роману) протилежного його вживанню в біблійному контексті символічного значення, – це відбувається внаслідок переосмислення образу сіяча, а саме в цій іпостасі змальовані біс-оповідач і його "земляки". Отже, в тексті бачимо "чорне зерно" [3, с. 131] сумнівів, ненависті, посіяного Недолею та його командою в душах людей зла: "Моє зеренце так уже добре виросло…" [3, с. 324], "зеренце проростало гарно" [3, с. 332] тощо.

Уживання ряду слів і стійких словосполучень у тексті з протилежною їх традиційній семантикою стилізовано відповідно до бісівської природи оповідача й сприяє виникненню гумористичного ефекту (у даному плані це основний прийом у романі); звідси й відповідні "переверти", наприклад: під час бійки Недолі з упирем Везувієм коханка першого закриває його собою зі словами:

“Вгомоніться, Люципер вам того ніколи не вибачить, згадайте, хто ви!” [3, с. 263], або ж “Катерина була на сьомому дні пекла від щастя” [3, с. 259] і под.

“Виявлення” ініціювання / керування / корекції епохальних подій розвитку людства надприродними силами в сучасній літературі (не лише в фантастиці і фентезі) ввійшло в практику, й елемент уже відносної новизни тут полягає часто не в тому, що історія переосмислена, а в тому, як і наскільки переосмислена вона. Скажімо, як результати експериментів Світлих і Темних інтерпретуються у “Вартах” С. Лук’яненка (і В. Васильєва) етапні моменти історії цивілізації (Друга Світова війна, спроба утвердження моделі комуністичного ладу й под.); допомога т. зв. Сталевого Генерала в обороні Сталінграда, діяльності Л. Троцького, Ф. Кастро коментована в романі Р. Желязни “Творіння світла – творіння темряви” (1969); розходиться з офіційною “мотивація” хвиль репресій у СРСР у романі Г. Климова “Князь світу цього” (1970) тощо.

Виходячи з тексту “Із сьомого дна”, історична ситуація доби Руїни в Україні склалася багато в чому “завдяки” старанням бісівських сил (скажімо, відхід старшини від гетьмана І. Виговського, боротьба за булаву Ю. Хмельницького й відповідні наслідки). За такої умови фіксуємо подвійність ситуації: з одного боку, історична постать чи й суспільство в цілому втрачають роль рушія історії (на це вказує й К. Єськов [6]), з іншого, – нібито знімається і відповідальність людини за її вчинки (приклад “утечі” від відповідальності за скоєне і “призначення” винним за це надприродного знаходимо ще в “Fata morgana” М. Коцюбинського, де селяни нищать гуральню й будинок пана, а на наступний день звинувачують нечисту силу: “– Хіба то ми? … – А хто ж? – Нечиста сила” [7, с. 131]). Хоча сукупність характерних ознак “Із сьомого дна”, і, зокрема, ключова застосована в ньому схема “історична особистість плюс монстри” [8], свідчить про його належність до різновиду мешап-прози [8] (не враховуючи структурні особливості роману, його текст кваліфікують і як історико-етнографічне фентезі [2]), вищеназваний нюанс властивий корпусу криптоісторії [6] (узагалі ж питання розрізнення криптоісторії й мешап-романістики проблемне).

Водночас зауважимо гуманістичний пафос роману, що полягає не тільки в ствердженні непохитності українського духу (кращих козаків Недоля не в змозі “завербувати”: Сірка, Виговського, Немирича, Іскру й ін.): важливо, що з часом біс Недоля відчуває зростання в його душі “іншої сторони” [3, с. 261] – людської складової: “Сам того не усвідомлюючи, я почав перетворюватися на людину! Я хотів домашнього затишку… навіть захотів завести дитину. Я… полюбив Катрю…” [3, с. 264]. Хоча ідея подібного олюднення не нова (згадаймо, наприклад, “Щоденник Сатани” Л. Андрєєва 1919 р.), варто говорити про оригінальність показу Я. Бакалець і Я. Ярішем зростання людськості біса. Крок усупереч міфологічній традиції й на користь сюжету,

психологічного ускладнення образу біса, драматизації його історії – наділення нечисті душею – також продовжує певну художню практику (назвемо хоча б "Сутінки" С. Майєр 2005 – 2010 рр., де головна героїня переконана, що її коханий вампір Едвард Каллен має душу). Саме завдяки останній стала можливою тенденція літературно-мистецького процесу сучасності з крайнього симпатизування легендарно-міфологічним образам із традиційно негативним символічним значенням [9, с. 64].

Резюмуючи бесіду про роман "Із сьомого дна", слід сказати, що, з одного боку, не вповні поєднуються з закладеною в ньому ідеєю (Я. Бакалець "…хотіла написати книжку про переможну битву (Конотопську. – А. Г.) українського народу" [5]) вільне відтворення авторами важливих моментів національної історії, ставлення до її знакових імен. Серед прописаних ліній історичних постатей (переважно козацької старшини) у їх "відносинах" із "чорними ангелами" [3, с. 27] виділяється лінія Марусі Чурай, життєва трагедія якої, за текстом, спричинена бісівською "вербівкою" матері. З іншого боку, в означеному плані "Із сьомого дна" відповідає своїй жанровій категорії, яка передбачає подібну гру з історією та її діячами, порівняймо з романами С. Грема-Сміта "Гордість й упередження і зомбі" (перший автор – Дж. Остин, 2009) і "Авраам Лінкольн: мисливець на вампірів" (2010), Дж. Остин і Б. Х. Уїнтерса "Розум, почуття і гади морські" (2009), А. Е. Мурета (Е. Холмса) "Королева Вікторія. Мисливиця на демонів" (2012) і под.

Соціальна небезпека "Із сьомого дна" й аналогічних, ігрових, на перший погляд, творів зумовлена їх, як було сказано, специфічним і сильним впливом на читача, особливо коли в останнього ще не до кінця сформована світоглядна система (серйозні претензії до знакових творів фентезі – світів Дж. Ролінґ, С. Лук'яненка (і В. Васильєва) й деяких інших, – до речі, час від часу виникають у ряду представників церкви, психологів), хоча в культивації такої літератури можна вбачати вже й наслідок певних, що склалися в мисленні суспільства, тенденцій. У такий спосіб, з одного боку, поява роману Я. Бакалець і Я. Яріша "Із сьомого дна" в сучасній українській літературі свідчить про співвідносність розвитку вітчизняного мистецтва слова і тенденцій світової літератури; з іншого боку, успіх цього твору в українському соціумі насторожує. Упевнені, що розкриттю цього парадоксу, як і ряду інших актуальних питань розвитку сучасної, зокрема вітчизняної, літератури (деякі з яких окреслені в пропонованій розвідці) сприятиме подальше комплексне вивчення мешап-прози й суміжних художніх явищ, специфіка їх становлення в Україні, в першу чергу, в компаративному аспекті.

Список використаної літератури

1. Невский Б. Литературный секонд-хенд. Мэшап – дитя нового века [Електронний ресурс] / Б. Невский // Мир фантастики. – 2011. – №

100. – Режим доступу : http://www.mirf.ru/Articles/art4953.htm. **2. Почапська-Красуцька О.** Гріх і гріховність у сучасному українському фентезі [Електронний ресурс] / О. Почапська-Красуцька. – Режим доступу : http://winner.se-ua.net/page13/1/7/. **3. Бакалець Я**. Із сьомого дна / Я. Бакалець, Я. Яріш. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – 400 с. **4. Лукьяненко С**. Ночной дозор / С. Лукьяненко. – М. : АСТ, 1999. – 480 с. **5. Яріш Я.** "Під час написання роману "Із сьомого дна" доводилось і хреститись, і молитись…" [Електронний ресурс] / Я. Яріш // Режим доступу : http://www.wz.lviv.ua/articles/89435. **6. Еськов К**. Кузница и гвоздь [Електронний ресурс] / К. Еськов. – Режим доступу : http://lib.ru/PROZA/ESKOV_K/s_konserwa.txt. **7. Коцюбинський М.** Твори: в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка. – Т. 3. – 1974. – 431 с. **8. Рекулак Дж.** "Мы вторглись в чопорный мир классической литературы…" [Електронний ресурс] / Дж. Рекулак // Буквоїд. – 2011. – 20 червня. – Режим доступу : http://bukvoid.com.ua/digest/2011/06/20/085200.html. **9. Гурдуз А. І.** Постійність рухливого / А. І. Гурдуз // Зарубіжна література в школах України. – 2009. – № 12. – С. 63 – 64.

Гурдуз А. І. Історія, міф і гра в романі Ярослави Бакалець і Ярослава Яріша "Із сьомого дна"

Розглянуті ключові характеристики роману Я. Бакалець і Я. Яріша "Із сьомого дна", риси традиції й новаторства в ньому. Підкреслено гуманістичний пафос твору і подвійність значення успіху мешап-роману. У культивації такої літератури вбачається й наслідок певних, що склалися в мисленні суспільства, тенденцій.

Ключові слова: мешап-роман, фентезі, традиція, інновація, тенденція.

Гурдуз А. И. История, миф и игра в романе Ярославы Бакалец и Ярослава Яриша "С седьмого дна"

Рассмотрены ключевые характеристики романа Я. Бакалец и Я. Яриша "С седьмого дна", черты традиции и новаторства в нем. Подчёркнуты гуманистический пафос произведения и двойственность значения успеха мэшап-романа. В культивации такой литературы усматривается и результат определённых сложившихся в мышлении общества тенденций.

Ключевые слова: мэшап-роман, фэнтези, традиция, инновация, тенденция.

Gurduz A. I. History, Myth and Game in the Novel by Yaroslava Bakalets and Yaroslav Yarish "From the Seventh Bottom"

The key characteristics of the mash-up novel by Y. Bakalets and Y. Yarish "From the Seventh Bottom", its tradition and innovation features are shown. The humanist paphos of the artwork and the double value of success of

the mash-up novel are underlined. And result of the certain folded in thinking of society tendencies is seen in a cultivating of such literature.

Key words: mash-up novel, fantasy, tradition, innovation, tendency.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2012 р.
Прийнято до друку 30.11.12 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Шестопалова Т. П.

УДК 821.161.2 – 95(045)

О. В. Даниліна

ПОЗИЦІЯ АВТОРА У “ЛЕКСИКОНІ ІНТИМНИХ МІСТ” ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Позиція автора є одним із дискусійних питань у сучасному літературознавстві. У змісті цього поняття центральне місце займає ставлення автора до своїх героїв, виражене у назві твору, в портретах, думках і почуттях героїв, у композиції, символіці, оцінках письменника. Незважаючи на тезу Р. Бартона про смерть автора у постмодерній літературі, він присутній у автобіографічних текстах як суб’єкт естетичного буття.

Сучасна українська література тяжіє до автобіографізму. Не уникнув цього й Патріарх Бу-ба-бу Юрій Андрухович. Ближчою до жанру автобіографії є його “Таємниця”, означена автором як антироман. На автобіографічному матеріалі побудований й “Лексикон інтимних міст” (2011), хоча цей факт автором і заперечується: “Так, це я. Але це не про мене” [1]. Текст структурований за абеткою, що є однією з основних характеристик текстів постмодерних (використання всіляких лексиконів, енциклопедій, абеток, списків тощо): “Ця книжка мала б бути енциклопедією. Звичайно ж, – особистою, авторською, такою, що її пише одна людина” [2, с. 7].

Оскільки сам автор є не лише практиком (письменником), а й теоретиком (постмодернізму), то у передмові він розмірковує над визначенням жанру книги: “Автобіографія, що накладається на географію, – як це назвати? Автогеографія? Автогеобіографія? Звучить надто складно – ніби якась тяжкостравна гекзаметрична “Батрахоміомахія”... Ця книжка – спроба пережити їх (“гео” і “біо”) як єдину нерозривну цілість” [2, с. 9]. Використовуючи прийом гри, він одночасно й відмовляється від жанрового самовизначення в епіграфі: “Автор настільки заплутався у переходах між реальним та вигаданим, що про всяк випадок оголошує витвором власної уяви всіх дійових осіб, а також усі історії, ситуації та, зрештою, і міста цієї книжки”.